

MINORITY RIGHTS

Tolvaisis, L.: Hungarian cultural autonomy in Vojvodina from the 1974 Socialist Constitution to the 2009 Statute of Autonomy: path dependence dynamics against the reversal of minority policies (Bakaja-Dézsi, Tímea)	193
--	-----

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Vašek, R.: The 1936 visit of President Beneš in Slovakia and its reception in the Slovakian and Czech media (Császári, Éva)	195
Clark, R.: Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania (Bakaja-Dézsi, Tímea)	198
Kornat, M.: The Polish idea of „The Third Europe” (1937-1938): A realistic concept as an ex-post vision? (Bakaja-Dézsi, Tímea)	200
Sprau, M.: Life in the Soviet country after the GULAG – as mirrored by the applications for aid (Komáromi, Sándor)	202

TANULMÁNYOK***Menekültek, erőszak a kisebbségekkel szemben******Cseresnyés Ferenc*****1956-os menekültek és a „lágerpszichózis”*****Családok és kiskorú egyedülállók a német menekülttáborokban*****1956 refugees and 'camp-psychosis'*****Families and unaccompanied minors in refugee-camps in Germany***

Following the fall of the Hungarian revolution in 1956 the refugees were unanimously supported by the Western world. However, as usual, after a while the enthusiasm and solidarity let out. In the DBR the Hungarian situation was considered more differentiated because of Germans were living under similar oppression as the Hungarians. The Hungarians were accommodated in camps with the possibility of their finding employment. By the end of 1957 the number of inmates were reduced and by the middle of 1958 the great part of the Hungarians left the camps and integrated into the German society, a smaller part of them, however, was demoralized, and there were also some who returned back to Hungary. By the middle of 1959 the attitude of the German authorities changed and considered serious crime what earlier was accepted as pardonable.

Az 1956-os magyar forradalmat az egész nyugati világ szimpátiája és együttérzése övezte. A lelkesedés nem csak a politikai eliteket, hanem a társadalom kisembereit is áthatotta.

Ennek következményeként a bukás után is viszonylag sokáig aktív maradt a magyar menekültek támogatásának a törekvése. Pénz- és egyéb adományok érkeztek folyamatosan a kijelölt gyűjtő- és elosztóhelyekre. Mint ahogyan lenni szokott azonban, egy idő után alábbhagyott a lelkesedés és a szolidaritás. A pezsgés átadta helyét a mindennapok egyhangúságának.

A nyugati világon belül a Német Szövetségi Köztársaságban a többi államnál differenciáltabban látták a magyar helyzetet: a lelkesedés itt már kezdetben is visszafogottabb volt. A németországi szovjet-zóna tapasztalatai alapján egyrészt „testközelből” értették az elnyomást, másrészt a többi országnál jobban tudták, mit jelent menekültnek lenni, milyen feladatok várnak a menekülteket befogadó országokra. Az otthonuktól elszakadt embereknek milyen intézményes és karitatív támogatásokra van szüksége.

Az 1944. és 1961. a berlini fal felépítése közötti időszakban Németország nyugati tartományaiban kelet-európai és szovjet-zónabeli (belső) német menekültek millióit kellett befogadni, letelepíteni és gazdaságilag, társadalmilag integrálni. A sok éves elvárás és az ennek megfelelően kívánó szándék és

tapasztalat bejáratott intézményrendszert is létrehozott. Egy példa: a menekült-gondozás összehangolására külön minisztérium jött létre. Az eredetileg etnikai német ügyeket intéző Elűzöttek, Menekültek és Háborús Károsultak Szövetségi Minisztériumának apparátusa (miután hatáskörét részben kiterjesztették a magyar menekültek támogatására is) érthetően hatékonyabban volt képes a magyar menekültek igényeire válaszolni, azokat kezelni, mint egy olyan nyugati befogadó ország, ahol nem léteztek ilyen apparátusok.

A magyarok tábori elhelyezése

A második világháború előtt, alatt, majd pedig azt követően a menekülttábor, a léger elég sok helyütt szolgált a hontalanná vált, menekült, vagy éppen deportált tömegek ideiglenes lakhelyeként. Ennek ellemére Európában ekkor eléggé jellegzetesen ausztriai és németországi intézménynek számított.¹ Az ország különböző tartományaiban többnyire nem előzmények nélkül, már a háború előtti időktől deportáltak, hadifoglyok, kényszer- és egyéb munkavállalók elhelyezésére szolgáló fabarakk építmények a háborút követően is rendelkezésre álltak. Igénybe vételükre inkább az ország nyugati régióiban került sor, ahová a második világháború alatt és azt követően az említett német és más menekültek tömegei érkeztek. A cél az volt, hogy végleges letelepülésükig valahol ideiglenes elhelyezést nyerjenek.

A kedvező szociális összetételű és független (nem családos) magyar menekültek jelentős részének alig, vagy egyáltalán nem volt szüksége (legfeljebb pár hétig) a menekült táborban történő elhelyezésre. Más volt a helyzet a családok (1-2 gyermekkel), illetve a még gondozásra szoruló, kísérő nélküli kiskorúak esetében.

A családok esetében a munkahely közeli, megfelelő méretű lakás megtalálása volt nehezen teljesíthető elvárás. E nélkül a munkába járás a városoktól gyakran kilométerekre fekvő táborokból a korabeli infrastruktúrával nehezen megoldható feladat volt. Az eredeti elképzelésekkel szemben itt 1959. közepéig is elhúzódott a tábori élet, annak minden elképzelhető (alább részletezett) erkölcsi, mentális és pszichológiai problémájával. A családok tábori életének leírására az alábbiakban a Neuenhaßlauer tábor (Hessen) problémáit mutatjuk be.

¹ Még akkor is, ha például Kecskés D. Gusztáv korabeli beszámoló ismertetéséből tudható, hogy az 1940-es évek végétől a több tízezer menekültből Ausztrián és Németországon kívül Olaszországban és Görögországban is éltek sokan. (Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. Külügyi Szemle 2010. 159.)

A kísérő nélküli kiskorúak csoportos nevelésének problémáira zömmel a Hasselborni körzeti otthonban (Hessen), illetve a Lahr-i árvaházban (Baden–Württemberg) kialakult helyzetet elemezzük. Úgy véljük, hogy a tábori és a csoportos, közösségi élet jellegzetességeinek leírása közelebb hozza az érdeklődőket az eddig jobbára csak általánosságban ismert „lágerpszichózis” problémához, és lehetővé teszi mélyebben megismerni az 56-os menekültlévél kevésbé ismert (árny-) oldalait is.

A nyugati Németországba érkezett családok (szülők és gyermekek együtt) a menekültek 27,6%-át tették ki (3710 személy) A kísérő nélküli kiskorúak számára nem találtunk pontos statisztika adatot. A viszonylag korrekt friedlandi összesítés szerint 1.383 (10, 3%) szülő nélküli 18 év alatti személy érkezett a szövetségi köztársaságba.² Ennek feltehetően kevesebb, mint a fele lehetett 14 év alatti gyerek, azaz számuk messze a családosok alatt volt. A továbbiakban a hangsúly (részben ezért) a családok problémáin lesz.

Neuenhsslauer átmenőtábor

A Hanau-Gelnhausen közötti országút mentén egy erdőben nyert elhelyezést Hessen-tartomány menekült átmenőtábor (vagy beengedő) tábor. 1956. november közepén a helyi sajtó igyekezett felkészíteni a lakosságot arra, hogy a szokásos keleti zónabeli német menekültek helyett, most 300 magyar menekült család fog a közelükbe költözni.³ Mivel a (fa-)barakktábor éppen ennyi befogadó-képességű volt, az akció kivitelezhetősége érdekében előbb onnan a német menekülteknek el kellett költöznie egy másik átmenőtáborba (Hochheim). Bár ez egyáltalán nem volt egyszerű (meg kellett például az addigi munkaviszonyt szüntetni, a kisebb gyerekeknek az iskolát kellett otthagyni, ami nyilván visszaeséseket eredményezhetett), a többség nem egyszerűen csak tűrte az áthelyezést, hanem segítettek a barakkokat szebbé, otthonosabbá tenni az érkező magyaroknak. Ahogy egyikük mondta: „Mi ismerjük a menekültsorsot, és nem csak azt akarjuk, hogy fedél legyen a fejük felett, de azt is, hogy amennyire lehetséges, jól is érezzék magukat”.⁴

² Cseresnyés Ferenc: Az 1956-os menekültek befogadása az NSZK-ba. Múltunk. Politikai-történelmi folyóirat 2005/2. sz. 123-124.

³ Frankfurter Rundschau 1956. november 17. Fremde Not laßt die eigene vergessen (A mások szüksége feledtetni a sajátot) Nem, mintha a helyiek nem rokonszenveztek volna a magyar forradalmárokkal, de a demokráciában illik tájékoztatni

⁴ Uo.

Gondoskodtak a megfelelő fűtésről éppúgy, mint a megerősített, téliesített barakkok külső rendezettségéről. A magyar gyermekek nyelvismeretének hiánya miatt arra is gondoltak, hogy külön osztályt indítanak a táborban számukra.

Két tényező játszott szerepet abban, hogy az említett nehézségek ellenére a Neuenhaßlauer-tábort jelölték ki a Hessenbe érkezett magyar menekültek ideiglenes elhelyezésére. Az egyik a *tábor mérete* volt, amely lehetővé tette a tartományba érkezett csaknem valamennyi családos magyar elhelyezését. A másik ok, amiért a tartományi kormány e tábor mellett döntött az volt, hogy *Neuenhaßlauban* már létezett egy kitelepített magyarországi németek által alapított településrész. A politikusok úgy gondolták, hogy a magyarok olyan egykori honfitársakkal kerülhetnek itt kapcsolatba, akik nem csak Magyarországot, az ottani kommunista rendszer sajátosságait ismerik, de nyilván a nyelvet és a szokásokat is. Egy 1957. január közepi jelentésből kiderül a magyar menekültek életkora, családi állapota, az iskolakötelesek oktatásának helyzete, a kulturális gondozásuk, valamint a felnőtt nyelvoktatásuk állapota. A könnyebb áttekintés, továbbá a belső folyamatok jobb megértése érdekében egy táblázatba foglaljuk az 1957. eleji, valamint az 1958. közepi (17 hónappal későbbi) adatokat.

A magyar menekültek számának és összetételének alakulása a neuenhaßlauer átmenőtáborban 1957.01.15. és 1958.06.13.

Családi állapot és nemek szerinti összetétel	1957.01.15.	1958.06.13.	Munkahely és a lakóhely kijelölése (1958. 06. 13.)
Felnőttek száma:	247		A hatból 2-en fogdában voltak, a többi családfő már mind rendelkezett munkahellyel a Hanau-Frankfurt /a.M.-Offenbach háromszögben. Be is utalták őket e körzetekbe, de még a táborban laktak
Ebből férfi:	175		
Ebből nő:	72		
Gyermekes családok száma:	21		
Gyermektelen családok száma:	19		
Családosok összesen:	40	29 (115 fő)	
Egyedülálló férfi:	137	6	
Egyedülálló nő:	37		
Egyedülálló összesen:	174	6	
Gyerekek száma összesen:	39		
Ebből csecsemő (egy év alatt):	2		
Ebből kisgyermek (1-6-évig):	7		
Ebből gyermek (6-14 évig):	30		
Összesen:	295	121	

Az első oszlop összesítésében nyilvánvalók az elszámolások, mégis ezeket a számokat használták. Talán a magyarokkal a táborban maradt két német család hat tagját számolták időnként a magyarokhoz. Minden esetre nem látszik túl fontosnak az egyébként utólag már nem kideríthető elírások feldelelítése, mert az egyes kategóriák tendenciái e nélkül is nyomon követhetők.

Például az a tény, hogy másfél évvel a magyarok táborba költözését követően gyakorlatilag mindenki dolgozott, akitől ez elvárható volt, kivéve a két letartóztatásban lévő személyt. Jól kitapintható, hogy az egyedülállók nem csupán munkában álltak, de zömmel el is távoztak a táborból. Érthetően egyedül sokkal könnyebben és korábban találtak szállásmegoldást a munkahelyük közelében. Feltűnő viszont a családok lakásgondjai megoldásának lassú előrehaladása. ¾-részüik még 1958. közepén is a táborban élt, és járt naponta onnan dolgozni.⁵

Az érintettek oldaláról tekintve jelentős konfliktuspotenciált növelő tényező volt a tartós együttélés. A konyha és a vizesblokkok közös használata, főzés, mosogatás, mosdás, mosás, szárítás, WC-használat, a jövedelem szempontjából már önálló családoknál meglehetősen kellemetlennek bizonyult.

Az *első időszak* fő konfliktusai a munkahely kereséssel-találással, az ezzel kapcsolatos ügyintézés vélt-valós sérelmeivel jellemezhetőek. Már 1957. februárjában megjelentek ezek a problémák. Növekvő bizalmatlansággal fogadták a menekültek a tábor hatóságainak, és különösen a tartományi munkaügyi hivatal (Landesarbeitsamt) munkaközvetítő tevékenységét. A táborlakó magyarok ugyanis elsősorban is munkát szerettek volna kapni, és a fizetésükkel szabadon rendelkezve, ki akartak költözni az erdei barakkból. Meglehetősen idegesen fogadták a lágerbe telepített munkaügyi hivatalnok türelemre intó szavait. Ügyintézési módja mögött (ígéretes, zárt hivatali levelezés) különböző háttérszándékokat véltek felfedezni. Az ügyintéző a szerintük megígért személyes találkozókon nem jelent meg, bár a jövetelét (szerintük) rendre megerősítette. A csalódásaik nehéz helyzetbe hozták a táborvezetést éppúgy, mint a munkaügyi hivatal alkalmazottját. Nem csupán a tábori élethez szükséges fegyelem kezdett fellazulni, de nem kívánatos indulatok is keletkeztek. (A munkaügyi hivatalnok a menekültek szerint: hazug, szabotőr és kommunista volt).

Tápot kapott a gyanakvás például M. József esetével, akit jól fizető villanyszerelő állással kecsegtetett a Frankfurter Egyetem. Már a siker küszöbén állt (azt mondták neki, övé lesz a munka), már csak a megfelelő lakás megtalálásához kérték türelmét. Ehhez képest két hét múlva (sza-

⁵ Hauptstaatsarchiv Wiesbaden (a továbbiakban: HStAWI) 508/4205, illetve : HStAWI 508/4204.

badságra ment az illetékes hivatalnok) mégis azt közölték vele, hogy nem ő kapta meg a munkát. Történt ez annak ellenére, hogy az egyetemnek eredetileg a magyar menekült jobban megfelelt volna. (Egy sokgyermekes német menekült apát alkalmaztak). Az elutasítás nem csak az érintettet, de a tábor egész magyar lakosságát igen negatívan érintette. Nem csoda, ha egyéni munkakeresési akciókat kezdeményeztek, nem is mindig eredménytelenül (Hanauban a Dunlopnál 26-an kaptak közülük munkát). Az egyéni kezdeményezésekbe persze idővel bekapcsolódott a munkaügyi hivatal és a tolmács is.

A rendelkezésre álló munkaadói ajánlatokról a táborlakók késve, vagy sehogy sem kaptak tájékoztatást. A munkaügyi hivatal állásfoglalása szerint ugyanakkor egy hivatali alkalmazottnak nem szükséges a menekültek között a táborban tartózkodnia, sokkal hatékonyabban intézkedhet adott esetben a tartományi központból (Wiesbaden). Ráadásul a munkaügyi hivatalnak tudnia kell a már betöltött és a még nem betöltött helyekről, különben maradhatnak nem betöltött helyek. Ezért nem szerencsés az önálló álláskeresés, illetve ha a munkaadók közvetlenül veszik fel a kapcsolatot a menekültekkel. A hivatal szerint a nehézségek alapvető oka az volt, hogy a munkahelyek közelében a menekültek számára nem álltak rendelkezésre megfelelő számban és minőségben lakások.⁶ A táborlakók, mint ahogy a hivatalnokok egy része sem nem értették, hogy hosszabb tábori tartózkodás esetén miért nem lehet onnan munkát vállalni, illetve onnan munkába járni.

A táborban élők, valamint gondozók szerint a fiatalok között a nélkülözhetetlen fegyelem és morál csak úgy tartható fenn eredményesen, ha jövőképet tudnak számukra nyújtani a munkával. Sok szobában a menekültek tönkretették az ablakokat, megrongálták az ajtókat. Kitépték az ajtózárat, széttörték a mosdókagylókat. Leszerelték, eltávolították a zuhanyrózsákat, elgörbítették, néhol kitépték a falból a vízvezeték: A tábor lakatosai alig győzték reparálni az értelmetlen károkozásokat. 1957. február elején nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatal (főleg energiával rendelkező), egyedülálló férfiakat a munka világába kell vezetni, különben a táborfegyelem nem tartható fenn.

Egyes esetekben a menekültek vonakodtak elfogadni a számukra kijelölt munkát. Néha szinte azonnal otthagyták a munkahelyet és visszatértek a menekülttáborba. De a többségre nem ez volt jellemző. 1957. február 23. és március 6. között 15 személynek sikerült munkát találni a táborból. Egészeiben véve a magyarok közül összesen hat olyan személy volt csupán, aki több mint egyszer otthagyták a számára kiutalt munkát, illetve munkahelyet. Az egyszer kiutaltak egy része már időközben dolgozott egy másik

munkahelyen, egy részük a táborban maradt. A gyors munkahelyelhagyások háttérében a szakértők szerint alapvetően nem a dolgozni nem akarás húzódott meg, hanem a legtöbb esetben nyelvi nehézségek, vagy a beígért bér ki nem fizetése. Csak néhány esetben volt a munkahelyelhagyás oka a menekült mentalitása. De nem csak a fiatal férfiak munkába közvetítésének volt nagy jelentősége, a menekültek döntő többsége is szenvedett a tétlenségtől. Késznek mutatkoztak átmenetileg olyan munkát is elvállalni, amely messze volt tanult szakmájuktól, csak végre kikerülhessenek a tábori körülmények közül.⁷

Nem véletlen, hogy Hessenben a magyar menekültek számára kijelölt négy táborból 1957. március végén háromnak már nem volt lakója (például a kisebb Bensheim-Auerbachnak, vagy Unterbernhardsnak). A tartományi munkaügyi hivatal vezetője szerint, ha a fiatal magyar munkavállalóknak és egyetemistáknak berendezett Karlshaus (Frankfurt am Main) már 1957. elején rendelkezésre állt volna, akkor a neuenaßlauer tábor fiatal férfi lakói is munkába közvetíthetők lettek volna a nagyváros térségében.⁸ Kihozhatók lettek volna tehát a táborból, amelyre ismét szükség lett a keleti német menekültek elhelyezése érdekében.⁹

Már 1957. elején láthatóan két igen eltérő csoportra oszlottak a magyar menekültek a táborban. A nagyobb csoport azon igyekezett, hogy rendet tartson maga körül és a táborlakók között. A kisebb csoport ezzel szemben kifejezetten antiszociálisan viselkedett. Az előbbieket igyekeztek a táborvezetés partnerei lenni a fegyelmezésben (javasolták bizonyos esetekben a zsebpénz megvonását), az utóbbiak nem rettentek vissza a fizikai erőszaktól, a verekedéstől sem. Az utóbbi csoportot jobban érintette a lágerpszichózis „betegsége”, amely végül azt is eredményezte, hogy 38-an bejelentették a táborvezetésnek, hogy visszatérnek Magyarországra. A bejelentést követően kilencen a saját szakállukra azonnal elhagyták a tábor Ausztria felé véve az irányt. Függetlenül ettől és a magyar menekültek állapotától a tartományi szervek tervbe vették a neuenaßlauer tábor kiürítését a keleti zónabeli német menekültek érdekében.¹⁰

A hesseni központi átmenőtábor körüli problémák nem szűntek meg 1957. végéig sem, legfeljebb elcsitultak kissé egy időre. A magyar menekültek jelentős része, elsősorban a családostól, a lágerben maradtak. A tér-

⁷ Uo.

⁸ A Frankfurter Magyar Házhoz lásd: Cseresnyés Ferenc: A fiatal 56-os menekültek Magyar Háza Frankfurtban. In: Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára (Szerk.: Lengvári István, Vonyó József) Pannónia Könyvek Pécs, 2003. 73-88.

⁹ HStWi 508/4197.

¹⁰ Uo.

⁶ HStWi 508/4197

ség ipari központjainak ugyanakkor szüksége volt a magyar munkaerőre is. 1957. december közepén Svájc-ból 23, majd 1958. január közepén Ausztriából 25 fiatal magyar menekültet vettek át a tartományi szervek (belügyminisztérium, ifjúsági hivatal, munkaügyi hivatal), hogy betanítsák őket Hanau és Frankfurt képzőhelyein. A szállás és a képzés költségeit a szövetségi Garancia Alapból fedezték.¹¹ Hat önálló 20 év körüli fiatalembert viszont a neuenaßblau lágérben hagytak, bár munkába, illetve szakképzési helyre történő irányításuk több szempontból is fontos lett volna. Igaz ugyan, hogy egyéni gondozásuk a frankfurti Magyar Házban (Karlshaus) sokkal jobban megoldható lett volna, agresszív, antiszociális viselkedésük miatt végül is nem javasolták őket oda befogadni.¹²

1958 tavaszán olymértékben elmérgesedett a viszony a menekülttáborban maradt magyar családok között (valamennyien munkába jártak a környéken, csak az önálló lakhatásukat nem tudták még megoldani), hogy szinte naponta fizikai konfliktusok törtek ki. Május 2-án címszavakban leírva azt történt, hogy K. Gábor felesége, valamint S. Károly és G. László és Ottó családtagjai egymásnak estek. K. Gáborné fejsérüléseket szenvedett, a rendőrséget értesítették, de anyagi károk nem keletkeztek.

Még aznap este a konfliktusban részt vett egyik érintett fél (a 29 családból 20-an aláírták a kérvényt) írásban kérvényezte a tábor vezetésétől, hogy az említett K. Gábornét távolítsák el a lágérből, mert a nő nem képes uralkodni indulatain és az utóbbi időben elviselhetetlenné, kötekedővé vált. Terrorizálja a környezetét, és meggyőződésük szerint a tábor békéje és nyugalma a továbbiakban csak Lujza asszony elköltöztetésével érhető el. Ezzel nem szoros összefüggésben már másnap ismét verekedés tört ki a magyar családok tagjai között. Itt az egyik résztvevő a kérelmező családok egyike volt (Á. János családtagja), a másik résztvevő egy a kérelmet alá nem író család (F. Pál felesége) volt. (Utóbbi feltehetően Lujza asszony oldalán állt a konfliktusban). Az asszony olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy kórházba kellett szállítani.¹³

Bár a verekedés tisztán személyes okból tört ki, a lassan állandósuló nyugtalanság aggasztani kezdte a tábor vezetését. A magyarok ugyanis időközben jelentős kisebbségbe kerültek a táborlakosságon belül. A Lengyelországhoz került Sziléziából 234 német áttelepülő költözött melléjük, akiknek nyugalma a fent leírt magyar virscaftok meglehetősen zavarták.

¹¹ HStAWI 508/4205.

¹² HStAWI 508/4198 b. Az elhelyezési igény időközben részben okafogyottá vált, mert a hat fiú közül három visszatért Magyarországra, egy Frankfurtba, egy pedig ismeretlen helyre költözött. Csak ketten maradtak a menekült táborban

¹³ HStAWI 508/4206

A táborvezetés ezért arra kérte a tartományi irányítást, hogy a már említett K. Gábort és feleségét, mint fő rendzavarókat, helyezték el a táborból. Az illetékes rendőrség az állandósuló konfliktusok miatt állandó posztot volt kénytelen létrehozni a táborban.¹⁴

Az eset miatt aligha szükséges valamiféle önmarcangolásba kezdeni. A családok már másfél éve éltek együtt, összezárva, meglehetősen távoli kilátással arra, hogy rövid időn belül önálló lakásuk legyen. Ahogyan ezt a lengyel dípík esetei Németországban mutatták a második világháborút követően (lásd Wolfgang Jakobmayer vonatkozó kutatásait¹⁵), nehéz tartósan összezárva, kiszolgáltatva, ugyanakkor fegyelmezetten élni egy idegen környezetben. Az eltérő nyelvű, kultúrájú és mentalitású magyar menekültek nyilván másként élték meg a német befogadó környezetet, mint az áttelepülő németek, akik bizonyos mértékben mégiscsak kicsit „hazaérkeztek”. 1958. július-augusztusától jószerevel már csak a nyugtalanság, a zaklatottság és a frusztráció uralkodott az ottmaradt magyarok körében. Azt sem tudták már igazán, hogy mit szeretnének elérni.

Akiknek 1958. közepéig nem sikerült a német környezetben, a németek között helyet találni, azok demoralizálódtak, hite vesztetté váltak, és passzívan, egykedvűen várták sorsuk jobbra fordulását. Amikor július 28-án panasz kivizsgálást tartottak a táborban, az ottmaradt magyarok (18 embert hallgattak meg) azt sem tudták kifejezni, hogy az írásban bejelentést tett menekültnek mi a baja a tábor tolmácsával. Egyszerűen nem tudtak az esetről. A panaszt tevő nem volt ott, a többieknek meg nem adódott problémájuk a fordítóval.¹⁶

Egy év múlva, 1959. június közepén még mindig éltek magyar menekültek a neuenaßblau menekülttáborban. Az eddigiek alapján tulajdonképpen logikusan, szinte már kizárólag kriminológia szabályozást tartottak kívánatosnak velük szemben. 1959. június 15-én arról vitatkoztak a tartományi belügyminisztériumban, hogy a nemkívánatos külföldiekkel szemben milyen esetben fogatosíthatók idegenrendészeti intézkedések.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Például: Wolfgang Jacobmayer: Ortlos am Ende des Grauens: „Displaced Persons” in der Nachkriegszeit. In: Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland (Szerk.: Klaus J. Bade) Verlag C. H. Beck München 1992. 367-373.

¹⁶ HStAWI 4205. Ez azért elképesztő, mert az egyre kisebb zárt közösségekben kire számíthat, kire számíton az ember, ha nem a közvetlen sorstársaira? (1957. elején még mindenkit felháborított M. József villanszerelő kikosarazása a frankfurti egyetemi állásból!) Az eset egy közösség széteséseként is interpretálható. Fontos kérdés az is, hogy a hatóságok miért nem fogatosították hatékonyabban a német áttelepülőknél bevált lakás-kiutalási rendszert honfitársaink megsegítésére? Nagyon cinikus és igaztalan annak a helyi hivatalnoknak a lapszéli megjegyzése, aki egészében elhetetlen, nemkívánatos társaságnak minősítette a magyarokat: „A magyarok bejöttek, de ki viszi el őket?”

A Genfi Menekültkonvenció (általuk is ratifikált intézkedései) alapján arra a következtetésre jutottak, hogy csak abban az esetben toloncolható ki egy személy, ha különösen súlyos bűncselekmény elkövetéséért jogerősen elítélik a Szövetségi Köztársaságban. Mivel néhány magyarral szemben szemérem elleni bűncselekmény miatt büntetőeljárás indult, és jogerős ítélet volt várható, felkészültek arra, hogy ennek bekövetkezte után elindítsák vele szemben a kitoloncolást eredményező idegenrendészeti eljárást.¹⁷

A türelem és az együttérzés szertefoszlását mutatja a Szövetségi Köztársaságban, hogy ugyanaz a cselekmény, ami 1957. elején még bocsánatos, enyhén megítélt magatartásnak számított, az 1959. közepére súlyos bűncselekménnyé minősült át. 1957. január közepén még alapvetően tudomásul vették, hogy a független magyar menekültök vonakodtak a női hálótermekben aludni, mondván a forradalom alatt is együtt voltak férfi kollegáikkal, és most is velük együtt szeretnének maradni.¹⁸ Sőt abból sem csináltak nagy ügyet, hogy éjszaka amerikai katonák és fiatal német férfiak látogatták a környékről a neuenaßlauer tábor magyar nők és asszonyok által lakott részlegeit. Az akkori ellenintézkedés abban nyilvánult meg, hogy drótkerítéssel körbevették a tábort.¹⁹ Ugyanez a cselekedet változott két és fél év múlva súlyos szemérem elleni bűncselekménnyé (1959-re).

1957. január 2-án a hesseni átmenőtáborban még iskolai oktatás indult 30 iskolaköteles kisgyermekkel, akiket két magyar menekült tanár tanított. A gyerekek a táborban laktak (családban), a tananyagot a tábor költségvetéséből biztosították. A tankönyveket a Münchener Magyar Menekült Kancellária küldte. Még ha akadtak is szülők, akik nem rajongtak ezért a lehetőségért (például visszatartották gyerekeiket az iskolából), a többség hálás volt a segítségért. A felnőtteknek délután fél öt és hat között ingyenes német nyelvoktatást tartottak, amelyet a többség ki is használt.

Kezdetben (1957. január közepe) nagyon figyeltek az egyedülálló fiatalokra. Például 16 fiú és 2 lány lakott a „Fiatalság Házában” Frankfurtban (volt Karlshaus), hogy egy

előkészítő év alatt felkészülhessenek a felsőbb iskolai felvételire, illetve megkezdhessék ott tanulmányaikat.

Miként egy másik tanulmányunkban elemeztük, alapvetően igen sikeresnek volt minősíthető a magyar egyetemisták és főiskolások befogadása is a Szövetségi Köztársaságba.²⁰ Akadt azonban egy olyan fiatalok

magyar menekültkategória, amelynek tagjaival a német befogadók gyakorlatilag kezdettől (1956. végétől) nem tudtak (és talán nem is akartak igazán) mit kezdeni. Ezek az egyedülálló, kiskorú (10-14 éves), egyszerű családból elmenekült gyerekek voltak.

A Hasselborni körzeti ifjúsági tábor

A táborban 13 zömmel gyermekkorú (14 év alatti) menekültet helyeztek el, akik Wetzlarban egy nagy ipari üzemben dolgoztak. Négyen közülük már a kezdet kezdetén elkezdtek keményen inni, pontosabban alkoholt fogyasztani. Részegen randalíroztak, az utcán nőket molesztáltak. Velük szemben igen korán felvetődött a kiutasítás szükségessége. Akkor tehát, amikor másokkal szemben még egyáltalán nem. Igaz, egyelőre csak elvi lehetőségként, hiszen kezdetben, esetükben is nagyobb megértés volt tapasztalható.²¹ Rögzítették például azt, hogy Magyarországon az átlagnépesség körében az alkohol élvezete sokkal inkább jellemző, mint a német népesség körében.²² Bízta benne, hogy a magyar forradalom keltette együttérzés és tekintély lerombolásának a veszélye, visszatartja majd a fiatalokat a randalírozástól, a német törvények és a tábor rendjének a megsértésétől.

Az illetékesek megígérték nekik mintegy biztatásként, hogy februártól magánszállásokra költözhetnek ki a táborból. (Persze ha már rendelkeznek az ehhez szükséges nyelvtudással is). Mivel azonban ez a közeljövőben még nem volt várható, a hesseni belügyi államtitkár kezdett felkészülni a lehetséges negatív forgatókönyvre is. (Mit tegyenek, ha a figyelmeztetések és a dorgálások nem használnak egyes renitenskedő magyarokkal szemben?) A kérdés nem tűnt alaptalannak, mert 1957. január 4-ről 5-re virradó éjszaka ismét súlyos verekedés tört ki a körzeti otthonban. Megtámadták az otthon vezetőjét és követelőztek a konyhásokmál is. A kiérkező rendőrök négy magyar menekültet letartóztattak, de másnap reggel szabadlábra is helyezték őket. Mivel nem sikerült kijózanodniuk, munkába menni még nem tudtak.

Egy érdekes tili-toli játék indult el 1957. elején a nemkívánatos, illetve a nehezen kezelhető menekült gyerekekkel. Ahogyan említettük, a táborból igyekeztek a civil környezetbe, a kisebb otthonokba irányítani a fiatalokat, ahol úgymond egyéni igényeik, problémáik könnyebben kezelhetők. Lényegében ilyen testre szabott szállásnak minősült a hasselborni otthon

¹⁷ HStAWI 508/4206.

¹⁸ HStAWI 508/4198 a.

¹⁹ Uo.

²⁰ Cseresnyés Ferenc: Magyar egyetemisták társadalmi integrációja a nyugati Németországban 1956-1958. Kézirat.

²¹ HStAWI 508/4198 a.

²² HStAWI 508/4205.

is, még ha a négy részegeskedő fiatal az otthonból éppen a neuhenhasslauer átmenőtáborba készültek is visszaküldeni. Már azt feltételezték, hogy a német vendégszeretetet valakik (nyilván a Kádár-kormány megbízottjai) becsempészett emberekkel tudatosan provokálják, illetve lerombolni igyekeznek.²³ A gyanút erősíthette az a tény, hogy minden csoportos szálláson akadtak repatriálók, azaz Magyarországra visszatérők. Ezért azon

gondolkodtak, hogy ha a gyanú fennáll, akkor visszavonják a már biztosított menedékhelyeket, és kiutasítják az érintett személyeket.

A Magyarországra visszatérni kívánó, illetve a beilleszkedni nem akaró menekültek elkülönítési szándéka már 1957. január közepén megjelent a német politikában. A német államtitkár 1956. novemberében érdeklődött osztrák kollegájánál Bécsben, hogyan tudná Németország az akkor még csak repatriálni kívánó személyeket Ausztrián keresztül hazaküldeni. Az osztrák politika nem volt még akkor sarkosan elutasító, de később feléledtek a félelmek attól, hogy ezek a személyek mégsem térnek haza, következésképpen esetleg Ausztria nyakán maradhatnak. Ezért magyar hazatérési engedélyeket kezdtek követelni arra az esetre, ha a magyarok nyugati irányból, Ausztrián keresztül tartamának vissza Magyarországra. Nehezebb volt természetesen a renitensek hazatoloncolása, ahol még sokkal inkább várható volt, hogy Magyarország esetleg nem veszi őket vissza.²⁴

Mindenesetre a renitens fiatalok esetében sem tudott a szövetségi belügyminisztérium mást ajánlani az alsóbb hatóságoknak, mint hogy vigyék bíróságra az ügyüket, és amennyiben jogerősen elítélik őket a közbiztonság és a közrend zavarása büntetésében, akkor a Genfi Menekültkonvenciónak is megfelelően kitoloncolhatók lesznek Németországból. (Hogy hová, arról nem esett szó a tájékoztatókban).²⁵ Ha bebizonyosodna, hogy valaki a menekültek között becsempészett rendzavaró, akkor azon az alapon vonható vissza tőle a menekültként történő elismerés, hogy az eljárás elején lényeges tényeket hallgatott el a menekültügyi hatóság előtt, továbbá vele szemben nem áll fenn a származási ország részéről üldözés, azaz megalapozatlanul részesült a külföldi politikai menekült kedvező státuszban.²⁶

A wetzlari eset mutatja a renitenskedő fiatalok körének kiterjedtségét. 1957. január végén 46 személyre növekedett a térségben az egyedülálló fiatal munkavállalók száma. Mégis azok számát, akik nem csak a bért terhelő elvonások miatt protestáltak, hanem kifejezetten a zavart igyekeztek kelteni a fiatalok között, 3-4 személyre tették. Ugyanazok okozták a ne-

hézségeket, akikkel már (kiköltözésük előtt) a hesselborni otthonban sem „bírtak”. A velük szemben esetleg szükségessé váló intézkedést abban összegezték, hogy vissza kell őket küldeni a neuhenhasslauer átmenőtáborba azzal a céllal, hogy onnan repatriálják őket Magyarországra.²⁷

A helyi közigazgatás arra kérte a magyarokkal foglalkozó kitelepített németeket, hogy jelezzék a hatóságoknak, amennyiben valamelyik zavarokeltető menekülttel szemben felmerül bennük az „ügynök” gyanú.

Egyébként a menekültek döntő többségét tiszta jelleműnek és szorgalmasnak tartották, akik hálásak a befogadásukért és az addig kapott támogatásokért. Szorgalmazták (családi meghívásokkal) a személyes kapcsolatok kialakítását is, hogy áthidalhassák az egyedüllét és a honvágy érzéseit. Viszonylag korán szabályozták (1957. január) a hazatérni kívánók helyzetét, a visszatérés technikai menetrendjét is.²⁸ 1957. februárjában az említett több mint 40 személyből már csupán egy javíthatatlan fiatalemberről (H. István) esik szó, aki sem beilleszkedni, sem hazatérni nem akart a jelek szerint, ráadásul rendre megpróbálta sorstársait antiszociális magatartásra rábírn.²⁹

A csoportos, tábori elhelyezés kudarca (árvaház – Lahr)

Gyorsan igyekeztek megoldást találni a „tévelygő” fiatalok eredményes integrálása, vagy éppen (ha azt látták elkerülhetetlennek) kitoloncolása érdekében. A 11 és 16 év közötti fiatalok már ahhoz nagyok voltak, hogy egy német családban a siker reményében integrálódhassanak, ahhoz viszont míg „kicsik”, hogy a saját lábukra állhassanak. A „családszerű” gondoskodás fellelése (étkezés, tisztálkodás, mosás biztosítása) viszont akkor is komoly, nehezen megoldható kihívás volt. Sok múlott magán a fiatalon, illetve a személyiségén is.

Két magyar fiú (16 és 17 évesek) kapott munkát a Hessen közeli Montabaurban. A családi gondoskodás, odafigyelés hiánya miatt szinte állandósultak velük a problémák. A cégtől, ahol 1957. közepén dolgoztak, az egyiket verekedés, a másikat munkakerülés miatt bocsátották el. A munkaügyi hivatal intenzív közbenjárására kaptak ismét munkát egy másik helyi

²³ BA B150/3551

²⁴ BA B106/47465

²⁵ BA B150/3551

²⁶ HStAWI 508/4205

²⁷ Uo.

²⁸ A gyűjtőtábor Schaldingban (Passaunál) lesz, adminisztratív teendők: a hazatérési ok rövid írásbeli rögzítése, valamint egy nyilatkozat arról, hogy minden befolyástól mentesen, szabad elhatározásból térnek vissza.

²⁹ Uo.

vállalkozásnál. Bár továbbra is együtt laktak egy panzióban, azaz lényegében egy háztartásban voltak, az egyik fiú (a fiatalabb) megbecsülte magát az új munkahelyén, folyamatosan dolgozott, a másik viszont ott sem akart dolgozni. Továbbra is keresték számukra a családserű elhelyezést.³⁰

A náluk fiatalabbak esetében a hazaszállítás lehetősége merült fel egyik lehetőségként, akár erőszakkal is. A lahri árvaházban például nyolc 10 és 14 év közötti Magyarországról elmenekült fiút helyeztek el. Hatan közülük határozottan azt kívánták (miután Magyarországon maradt szüleikkel is beszéltek), hogy szállítsák őket vissza hazájukba, ami 1957. május 13-án meg is történt. Két féltestvér fiú (13 és 11 évesek) azonban kijelentette, hogy nem akarnak Magyarországra visszamenni. Arra hivatkoztak, hogy anyjuk, aki takarítónő Budapesten, több levélben is megírta nekik, hogy nem tudja őket eltartani.

A magyar tanáruk szerint az idősebb fiú esetében olyan gyerekről van szó, akit Magyarországon különféle bűncselekményekért már kétszer lecsuktak. A német árvaházban, ahol élt, öt alkalommal kapták lopáson. Gyakran hagyta el engedély nélkül az otthont, hogy a városban ismerősöktől italt szerezzen, amitől már többször lerészegedett. A féltestvérek között erkölestelen kapcsolatot feltételeztek (éjszaka többször találták együtt őket a WC-ben), melynek elterjedésétől okkal féltették a többi gyereket. Bizonytalanná vált az anyával való kapcsolat is, amennyiben az árvaház vezetője szerint egyetlen levelet sem kaptak a testvérek Budapestről. Ebből arra következtettek, hogy a gyerekek inkább az ismételt büntetéstől való félelem miatt nem akarnak visszatérni Magyarországra. Bár iskolakötelesek voltak, magyar nyelvű iskoláztatásukat megoldani nem tudták (nem akarták), foglalkoztatni szintén nem lehetett őket, mert erre meg ők nem hajlottak.

A német szervek ekkor felvették a kapcsolatot a magyar hatóságok képviselőivel, akik készen mutatkoztak a fiúk visszafogadására (otthon az anyával is felvették a kapcsolatot). Így születhetett meg 1957. augusztus 31-én a kitoloncolási határozat.³¹ Eszerint tilos a két fiúnak a Szövetségi Köztársaságban tartózkodnia, mert magatartásukkal kárt okoznak a társadalomnak. Az ulmi tartományi átmenőtábor kapta a feladatot, hogy az odaszállított fiatalembereket átadja az osztrák hatóságoknak. A magyar beutazási engedélyt csatolták, és gondoskodtak a szállítási költségekről is.

³⁰ HStAWI 508/4205

³¹ Érdekes, még kutatandó feladat lehet, hogy az éles hidegháborús ideológiai küzdelem közben, ahol minden menekült megtartása a Nyugat, és minden hazatérő a keleti tömb (kis) győzelmét jelentette, hogyan történhetett meg az ilyen gyors és pragmatikus megegyezések a felek között.

Megjegyezték azt is, hogy amennyiben a fiúk nem lennének partnerek az elszállításhoz, kényszerrel kell a kitoloncolást végrehajtani.³²

Kitekintés

A Hessenbe érkezett több mint 1.000 magyar menekült között csak 32-en voltak idősebbek 45 évnél (3,2%), és a túlnyomó többség ipari szakmunkás végzettséggel rendelkezett. Feltételezték, hogy a menekültek között lesznek politikailag megbízhatatlanok éppúgy, mint köztörvényes büntetettek. A nők között több prostitúcióból élőt ismertek, a nemi betegség nem volt ismeretlen a táborokban. Egy titkos feljegyzés szerint a magyaroknak erős nemzeti öntudatuk van, temperamentumosak, könnyen lelkesedők és könnyen kétségbe esők. Ugyanakkor már 1957. elején tudták, hogy nem lesz nagyobb baj a menekültek beilleszkedésével. Még az értelmiségi foglalkozásúak és az egyetemisták sem félték az átmenetileg esetleg szükségesnek bizonyuló fizikai munkától.³³

A német hatóságoknak nehézséget inkább azok okoztak, akik azonnal és nagy számban akartak a tengeren túlra továbbvándorolni. (Rájuk azonban már az általános, németekre is vonatkozó kivándorlási intézkedések voltak érvényesek). A nehezen beilleszkedni tudók számát a tartományba érkezettek tizedére (100 fő) becsülték. Ugyancsak 10% körüli becsülték a hazatérni kívánók arányát. Amíg az emigráció egésze vonatkozásában ez a várakozás nagyjából meg is felelt a valóságnak, Németország tekintetében más volt a helyzet. Az oda érkezett mintegy 14 ezer magyar menekültből a hazatérni kívánók aránya 300 fő körüli (2,1%) maradt.³⁴

³² BA B150/3554 Heft 2.

³³ HStAWI 508/4198 a.

³⁴ Uo.